

วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 (23)

กรกฎาคม - ธันวาคม 2553

อุดมศึกษากับงานศิลปะ เพื่อชีวิตและจิตวิญญาณ

ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์

สมประสงค์ ชาวนาไร่

ทรงวิทย์ พิมพะกรรณ์

สิทธิธรรม โรหิตะสุข

โชคชัย ตักโพธิ์

ศิลปะ ถือว่าเป็นสิ่งละเอียดอ่อน ซึ่งแสดงถึง
แรงบันดาลใจ จินตนาการ และความคิดสร้างสรรค์
วิชาศิลปะจึงเป็นวิชาที่ท้าทายการเรียนรู้และการ
ฝึกฝนปฏิบัติ เพื่อให้คนเราเข้าถึงธรรมชาติแวดล้อม
ภายนอกและธรรมชาติภายใน สร้างความเท่าทัน
เข้าใจตนเอง เห็นใจในความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น เข้า
ถึงการดำรงสภาวะของความเป็นมนุษย์ที่มีดุลยภาพ
ระหว่างการดำเนินชีวิตและความคิดสร้างสรรค์ ซึ่ง
เป็นหัวใจที่แท้ของศิลปะที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์
ประโยชน์ให้เกิดแก่มวลมนุษย์ ให้เข้าถึงความงาม
ความดีและความจริง

หากเมื่อหันกลับมามองการศึกษาศิลปะใน
ปัจจุบัน ซึ่งกำลังไหลไปตามกระแสความเปลี่ยนแปลง
และความเร่งร้อนของสังคม พบว่าการเรียนรู้
ศิลปะนั้นมุ่งไปสู่การผลิตชิ้นงานหรือเอาวิชาการเป็น
ตัวตั้ง มากกว่าคุณค่าที่แท้จริง นั่นคือ การยกระดับ
จิตวิญญาณให้สูงขึ้น พัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่
สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่การจัดการ
เรียนรู้ศิลปะในระดับอุดมศึกษา ซึ่งเป็นหัวขบวนที่
สำคัญในการขับเคลื่อนปฏิรูปสังคมที่ควรหันกลับมา
ร่วมกันตั้งคำถามและหาวิธีการกระบวนการจัดการ
เรียนการสอนที่จะพัฒนาบัณฑิตให้เป็นผู้มีหัวใจเข้า

ถึงศิลปะที่แท้ นั่นคือ เกิดการเรียนรู้สะท้อนย้อนมอง
ความคิด ความรู้สึกจนเกิดการพัฒนาคูณภาพภายใน
และจิตวิญญาณของตน พร้อมทั้งนำคุณค่าของ
ศิลปะอันมีอยู่หลากหลายนั้นกลับไปสู่การสร้างสรรค์
ความงามต่อวิถีชีวิต ชุมชนและสังคมได้อย่างยั่งยืน

มีตัวอย่างกรณีศึกษาทางศิลปะในระดับ
อุดมศึกษาที่น่าสนใจ 5 เรื่องที่ควรค่าแก่การถอดบท
เรียน เพื่อสืบค้นคุณค่าแท้ของศิลปะ ที่อาจจะเป็น
จุดเปลี่ยนให้ การอุดมศึกษา กล้าที่จะเป็นผู้นำให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงในการสร้างศิลปินให้เห็นคุณค่าทาง
จิตวิญญาณ และสามารถเหนี่ยวนำสังคมให้ถึงระดับ
จิตวิญญาณ ไม่เป็นเพียงผู้เสพสุนทรียรสแต่เพียง
อย่างเดียว แต่กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาจิตใจ ให้
ศิลปะเป็นกระบวนการขัดเกลาและพัฒนาตนเองให้
ถึงระดับจิตวิญญาณได้อย่างแท้จริง

5 กรณีศึกษาประกอบด้วย

1. Arts for All: ศิลปะเพื่อมวลมนุษย
2. กระบวนการฟื้นฟูศิลปะ สถาปัตยกรรม
และงานช่างไทย
3. การเรียนการสอนศิลปะบนฐาน
วัฒนธรรมชุมชน
4. หมายเหตุจากหมู่บ้าน
5. กระบวนการศิลปะภาวนา

1. Art for All: ศิลปะเพื่อมวลมนุษย

โดย: ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์

หลายคนคงเคยสงสัย และตั้งคำถามว่า ศิลปะคืออะไร ศิลปะคืออะไร ทำงานศิลปะไปเพื่ออะไร ศิลปะควรเป็นเรื่องที่เจาะจงเฉพาะกลุ่มคนที่เรารัก เรียกกันติดปากว่า “ศิลปิน” หรือแม้แต่ผลงานทางศิลปะเองนั้นควรจะเป็นเพียงแค่วัตถุประดับบ้าน และตกแต่งอาคารสถานที่เพื่อสวยงาม แต่เพียงเท่านั้นหรือ

โครงการ Art for All: ศิลปะเพื่อมวลมนุษย โครงการดีเด่นของชาติ สาขาพัฒนาสังคม จากการริเริ่ม บุกเบิก และทุ่มเทของ ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์ เมื่อครั้งที่ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จากจุดเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ.2540 กระทั่งมาเป็นมูลนิธิ Art for All ในปัจจุบันรวมระยะเวลากว่า 13 ปี อาจเป็นปรากฏการณ์หนึ่งของการตอบคำถามหรือให้ความหมายใหม่ต่อคำว่าศิลปะอย่างน่าประทับใจยิ่ง ในมิติที่ยังประโยชน์ในการเติมเต็มคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ที่ขาดหายไปหรือบกพร่องให้กลับฟื้นคืนมาได้

• “Art for All” ศิลปะเพื่อมวลมนุษย คืออะไร

ศิลปะเพื่อมวลมนุษยมีได้เป็นเพียง “ศิลปะเพื่อศิลปะ” หรือ “ศิลปะเพื่อตนเอง” เท่านั้น “Art for All” เป็นกระบวนการซึ่งมีศิลปะเป็นเครื่องมือเข้าไปเชื่อมโยง ขดเชยส่วนที่ขาดหายของผู้ที่เรียกว่า ผู้บกพร่อง ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส เพื่อให้เกิดการส่งเสริมเติมเต็มศักยภาพให้แก่กันและกัน โดยวิธีจัดกระบวนการกลุ่มที่มีความแตกต่างหลากหลาย มาสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมกันในค่ายศิลปะ (Art camp)

• “Art for All: All for Art” ศิลปะแห่งการเติมเต็มชีวิต หลากหลายรวมเป็นหนึ่ง

มนุษย์ทุกคนสามารถพัฒนาได้ด้วยการเรียนรู้ร่วมกันกับคนอื่น อาจารย์ชาญณรงค์ได้จัดกลุ่มเรียนรู้ที่น่าทึ่งขึ้น ประกอบด้วย 1) คนตาบอด 2) คนหูหนวก 3) แขนขาขาด 4) คนปัญญาอ่อนแต่ร่างกายสมบูรณ์ และ 5) คนไม่พิการที่มีเมตตาธรรมอันเป็นที่มาของคำว่า “ห้าคนรวมเป็นหนึ่งอัจฉริยะ” ส่วนคำว่า “อัจฉริยะ” น่าจะหมายถึงความเป็น “อัจฉริยะทางใจ” มากกว่าอัจฉริยะที่เป็นความ

สามารถทางการคิดหรือการสร้างงานต่าง ๆ ขึ้นมาได้ กระบวนการร่วมกันบนความแตกต่างของ “Art for All” นี้ได้สะท้อนเลื่อนล้ำเข้าไปสู่จิตใจ จนเกิดจุดเปลี่ยนทางความคิด ทศนคติ จิตใจและพฤติกรรม รวมทั้งได้รับแรงบันดาลใจ และมีกำลังใจทำให้สามารถ “ก้าวข้ามขีดจำกัด” ของตนเอง ส่งผลสู่การพลิกภาวะสังคมให้เป็นพลังของแผ่นดิน ดังที่อาจารย์ชาญณรงค์ได้กล่าวว่า

“...อาร์ตแคมป์ (Art Camp) ผมว่าเป็นห้องเรียนศิลปะควบคู่คุณธรรมขนาดใหญ่ output เป็นงานอาร์ตเวิร์ค (Art work) ในขณะเดียวกันพฤติกรรมต่าง ๆ เปลี่ยนไปหมด อย่างคนพิการที่ไม่มีนิ้ว 5 นิ้ว แล้วไปขอทาน เราเห็นเยอะแยะ พอไปอยู่ร่วมกันเห็นคนไม่มีแขนขา 1 ข้าง เห็นอีกคนหนึ่งไม่มีแขน 2 ข้าง ไปเห็นอีกคนหนึ่งไม่มีทั้งแขนทั้งขา คนที่ไม่มีนิ้วนี่เรื่องเล็กไปเลย ลูกขึ้นมาช่วยตัวเอง มีแขนข้างหนึ่งยังเรื่องเล็กเลย ลูกขึ้นมาช่วยตัวเองและยังช่วยเพื่อนด้วย ก็เลยเกิดการแข่งกัน ช่วยเหลือกันทำความดีโดยไม่ต้องบอกเลย พอเราเอามาอยู่ร่วมกันแต่ละคนมีภาระงานสะท้อนสอนกัน...”

นอกจากการเปิดพื้นที่สำหรับผู้ด้อยโอกาสแล้ว Art for All ยังดำเนินงานด้วยอาสาสมัคร ซึ่งต่างเกิดการเรียนรู้ในหลายด้านเช่นกัน เช่น เรื่องของวินัยชีวิตที่ได้เรียนรู้จากคนตาบอดที่มักจะจัดเก็บของอย่างเป็นระเบียบ เพื่อการใช้สอยอย่างสะดวก หรือเรื่องของการตรงต่อเวลา ที่คนพิการแขนขามักจะเป็นคนที่พยายามไปถึงที่หมายก่อนใคร นับเป็นเรื่องของการบริหารชีวิตที่อาสาสมัครทั้งหลายได้เรียนรู้

นิสิตที่อาสาสมัครคนหนึ่งกล่าวว่า “ได้สำนึกขอบคุณพ่อแม่ที่ทำให้เกิดมามีครบ 32 เพ็งตระหนักว่าตัวเองโชคดี แล้วได้เห็นคนที่ไม่มีมือต้องใช้ปากและเท้าทำงาน ทำไมเขาถึงเก่ง ทำไมเขาถึงมีศักยภาพ ทำไมเขาถึงมีความอดทน สัญญาว่าจากนี้ไปจะใช้ปากเท้า มือ อย่างสร้างสรรค์”

จะเห็นได้ว่า กระบวนการย้อนมองตัวเองอันนำไปสู่ความมั่นคงในจิตใจได้เกิดแก่ทุกคนไม่ใช่เพียงแค่ผู้ด้อยโอกาส แต่เกิดกับทุกคนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการของ Art for All อาจารย์ชาญณรงค์

กล่าวว่าผลที่ได้จากการจัดกิจกรรมแบบนี้คือ **“วัดชีนชีวิต”** เพราะทุกคนเป็นกระจกสะท้อนบานใหญ่ที่แท้จริงแล้วกลับกลายเป็นการสะท้อนเข้าไปในใจของเรา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง

• **“Art for Heart & Happiness” ศิลปะกับความสุขสงบในชีวิต**

นอกเหนือจากการสร้างคุณค่าชีวิตให้กับผู้พิการแล้ว Art for All ยังได้เข้าไปช่วยเหลือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในเรื่องจำบางขวาง โดยเฉพาะกับกลุ่มเป้าหมายที่ต้องโทษประหารชีวิต และผู้ที่ถูกขังลี้มจำคุกตลอดชีวิตโดยมีความเชื่อว่าการบวกรับศีลปะจะเข้าไปช่วยสร้างความสงบสุขในชีวิตให้กับพวกเขาเหล่านั้นได้

ใครจะเชื่อว่าเรือนจำหรือคุก ซึ่งเป็นห้องสี่เหลี่ยม คับแคบ เป็นสถานที่ที่จำกัดและจำกัดอิสรภาพของคนด้วยลูกกรงเหล็กแข็งแรง จะกลายมาเป็นห้องเรียนแห่งความสุขได้ในที่สุด โดยอาจารย์ชาญณรงค์ได้เล่าประสบการณ์ด้วยความประทับใจจากการทำห้องเรียน Art for All ว่า

“โครงการฯ รุ่นที่ 2 รุ่นที่ 3 เป็นพวกฆาตกรล้วน ๆ ผมกำลังเขียนหนังสืออยู่เล่มหนึ่ง **‘Must Kill ต้องฆ่า’** บางคนฆ่าด้วยความจำเป็นจริง ๆ มันมีมิติของการฆ่าหลากหลายมาก... พอเราไปชุกกับฆาตกรเราจะเห็นว่าจำนวนหนึ่งไม่มองหน้า ไม่สบตาใครเลย เพราะชีวิตมันหมดแล้ว อยู่คนเดียวในโลก แต่พอเราเอามายู่ร่วมกัน ก็บอกว่าไม่ได้สอนให้วาดรูปเหมือนไม่ได้สอนให้วาดสวย แต่ให้วาดตามที่ตัวเองคิด ตามที่ตัวเองรู้สึก แล้วก็ค่อย ๆ ปล่อยเขาออกมา แต่ละคนไม่เหมือนกัน 20 คน 20 รูปแบบ ออกมา อย่างไรก็ได้ หลังจากนั้นเขาก็ค่อย ๆ เล่าสู่กันฟังว่าเขาคิดอย่างไร มีการพูดคุยก็จะเริ่มมีปฏิสัมพันธ์ พฤติกรรมก็เปลี่ยนไป...”

ภาพเขียนผลงานของนักโทษยังสื่อความหมายและความคิดที่ลึกซึ้งอย่างคิดไม่ถึง เช่น

“... มีอยู่คนหนึ่งเขียนว่า **‘โลกกลม สังคมเหลี่ยม’** โอ้โฮ! มันเป็นปรัชญาอะ คิดดูซิทุกคนอยู่ในโลกกลม แต่ทุกคนอยู่ในสังคมเหลี่ยม อีกคนหนึ่งเขียนภาพว่า **‘ประตูวัดเปิด**

แต่ไม่มีใครเข้า แต่ห้องขังปิด แต่ทุกคนแย่งเข้า’ อย่างนี้เป็นต้น...”

เห็นได้ว่า คุณได้กลายเป็นห้องเรียนขนาดใหญ่ รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ แต่ต้องอาศัยท่าทีที่เหมาะสมเป็นกัลยาณมิตร ด้วยการที่ไม่ได้ถือว่าตนมีสถานะเหนือกว่า อาจารย์ชาญณรงค์จึงเปิดใจรับรู้เรื่องราวอันเป็นความจริงของชีวิตของเหล่านักโทษอย่างไม่ตัดสิน ซึ่งบางเรื่องราวชีวิตนั้นสะท้อนใจมากกว่าละครเสียอีก และด้วยท่าทีแห่งความเท่าเทียมในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกัน ทำให้อาจารย์เป็นที่ยอมรับและเชื่อใจของนักโทษ

“...มีเด็กคนหนึ่ง หน้าตาใสมาก แล้วเราก็ถามว่า **‘อยากรู้เหลือเกินว่าใครหยิบยื่นเงินมาให้เท่าไร’** ถึงขนาดไปฆ่าคนที่ไม่รู้จักกันมาก่อน ไม่เคยโกรธกันมาก่อน เขาก็ไม่เคยบอกตัวเลข เพียงยิ้ม ๆ อย่างนั้นมาตลอดจนจะจบปีแล้ว บอกว่าเราจะไม่เจอกันอีกแล้วนะ อยากจะรู้เหลือเกินว่าเท่าไรถึงจะรับจ้างฆ่าเชื้อใหม่ เขาก็ดีเจตนาผมผิด เขามองหน้ายกมือไหว้มผม แล้วก็บอกว่า **‘สำหรับอาจารย์เนี่ยไม่เป็นไรหรอกครับ’** ดูซิเนี่ยยังเรียกใช้บริการได้อีก เราก็บอกว่าไม่ได้ อย่างนี้ไม่ใช่...”

กระบวนการ “Art for All” จึงเป็นกระบวนการที่ใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือ ทั้งในการสื่อสารระหว่างกัน ทั้งในการทำงานร่วมกัน ทำให้ได้แสดงออกทางความคิด ความรู้สึก จนกระทั่งพื้นที่ภายในใจถูกเปิดออก มิได้ปิดคับแคบเหมือนกายที่ถูกคุมขัง ทำให้เกิดการย้อนมองตนเอง จนเห็นคุณค่าของตัวเอง ซึ่งจะกลายเป็นกำลังใจในการทำดี เป็นความภาคภูมิใจ อิ่มเอิบใจและพบกับความสุขสงบในชีวิตได้ “Art for All” ยังเป็นการนำกระบวนการศิลปะไปเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไปของชีวิตให้แก่กัน ความด้อยโอกาสของบุคคลทั้งหลายทั้งในด้านร่างกาย สติปัญญา และโอกาสในชีวิต เมื่อได้สัมผัสกับกระบวนการทำงานทางศิลปะ จิตใจของบุคคลเหล่านี้ได้เปิดกว้างยิ่งขึ้น เกิดการมองเห็นคุณค่าของกันและกัน รวมทั้งการยอมรับและไว้วางใจกัน และที่สำคัญการเห็นคุณค่าและยอมรับในตนเอง อันนำไปสู่กำลังใจและพลังแก่ชีวิต ที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตหรือการใช้ชีวิตต่อไปอย่างถูกต้องดีงาม

ดังนั้นในมุมมองของ Art for All ศิลปะจึงมีใช่เป็นเพียงศิลปะ แต่ศิลปะเป็นสิ่งที่ช่วยจุดพลังแห่งชีวิตให้ออกมาขับเคลื่อนให้เต็มศักยภาพของความเป็นมนุษย์ และเพื่อการพัฒนาความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ที่น่าสังเกตคือกระบวนการเรียนรู้ Art for All ไม่ได้เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัย เมื่อเป็นเช่นนั้น ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ จะจัดการเรียนการสอนในคณะศิลปกรรมศาสตร์อย่างไร?

2. กระบวนการฟื้นฟูศิลปะ สถาปัตยกรรม และงานช่างไทย

โดย: อาจารย์สมประสงค์ ขาวนาไร่

ในคำนำหนังสือจดหมายเหตุอุโบสถวัดโพธิ์คุณ อาจารย์นนทวรรณ์ จันทนะผะลิน พูดถึงอาจารย์สมประสงค์ ว่า “ครั้งหนึ่งผมไปเป็นเพื่อนสมประสงค์ที่โรงพยาบาลแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ เพื่อตรวจร่างกาย หลังจากเป็นมาลาเรียนมานับครั้งไม่ถ้วน ในเบื้องต้นก็เข้าไปพบพยาบาลเพื่อสืบประวัติคนไข้ หลังจากที่ถูกถามชื่อ นามสกุล และวันเดือนปีเกิดแล้ว ก็มาถึงคำถามว่ามีอาชีพอะไร หลังจากที่เรานั่งอยู่พักหนึ่ง ผมก็ตอบแทนสมประสงค์ว่า **อาชีพสร้างกุศล** พยาบาลรู้สึกไม่พอใจคิดว่าผมพูดเล่นๆ ทำให้เสียเวลา แต่ความจริงผมพยายามตอบให้ตรงที่สุดเท่าที่จะทำได้ด้วยความจริงใจ แต่นั่นแหละมันเป็นการยากที่ใครๆ จะเชื่อ”

เรื่องนี้เริ่มต้นที่สร้างอุโบสถวัดโพธิ์คุณ (ที่จริงเป็นอาคารศาสนสถานเอนกประสงค์ แต่มีอุโบสถอยู่บนนั้น) ซึ่งมีหลวงพ่อมหาวิบูลย์ พุทธญาโณเป็นเจ้าอาวาส ในระยะเบื้องต้นของการทำฐานราก โครงสร้างชั้นที่หนึ่งและชั้นที่สองนั้น มีช่างทำอยู่ก่อนแล้วแต่ต่อมาได้เลิกกันไป ในช่วงรอยต่อนี้เอง สมประสงค์ และเพื่อนๆ ได้เข้ามาในฐานะที่ปรึกษาในเรื่องของรูปแบบและการตกแต่งลวดลายประกอบอุโบสถ ด้วยความเคารพรักและศรัทธาหลวงพ่อก็คือพื้นฐาน หลังจากที่ได้มาเห็นความเป็นไป และปัญหาของการก่อสร้าง แล้วเพื่อนๆ ของสมประสงค์ก็กลับกรุงเทพฯ แต่สมประสงค์ยังอยู่ที่วัดโพธิ์คุณ และเริ่มดำเนินการก่อสร้างต่อมาจนถึงปัจจุบัน (เมื่อปลายปี พ.ศ.2546) นับเป็นระยะเวลา 18 ปี และ

บัดนี้อุโบสถได้สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ สมประสงค์ทำอะไรบ้างตลอดระยะเวลาที่เขาอยู่ และผลที่ได้รับมีคุณค่าเพียงไร ด้วยความรู้สึกที่รับผิดชอบ และความผูกพันอย่างลึกซึ้ง สมประสงค์ได้ทุ่มเทชีวิตจิตใจทั้งหมดที่เขาได้อยู่ให้กับการสร้างอุโบสถหลังนี้ เริ่มต้นจากการหาช่างมาก่อสร้างต่อ ได้ช่างจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปทำ แต่ช่างชุดนี้มักจะทำตามความเคยชินที่เคยทำมา ไม่ได้ทำตามแบบที่สมประสงค์ออกแบบไว้ การทำงานจึงมีปัญหา สมประสงค์จึงเริ่มหาช่างและคนงานชุดใหม่ โดยรับจากชาวบ้านรอบๆ วัดโพธิ์คุณ โดยที่บางคนมีความรู้ทางช่างมาบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะไม่เคยทำงานช่างมาก่อนเลย สมประสงค์จะใช้วิธีให้ฝึกจากงานที่ง่าย ๆ ไป

โดยกำหนดการแกะสลักเป็นขั้นตอนทำให้ง่ายต่อการทำงาน งานติดลวดลาย งานประดับกระจกงานลงสี ปิดทอง ซึ่งส่วนใหญ่จะทำให้ดูในเบื้องต้นแล้วให้ทำตาม ตรงไหนยากมากเขาจะทำเอง สรุปคือ งานช่างเป็นเทคนิควิธีการต่างๆ ทั้งหมดของการก่อสร้างอุโบสถหลังนี้ล้วนเกิดขึ้นภายใต้การควบคุมของสมประสงค์เองทั้งสิ้น ทั้งในส่วนที่เขาทำเอง และส่วนที่เกิดจากช่างที่เขาอบรมฝึกสอนมาด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้เขาจึงสามารถสร้างสรรค์ผลงานได้ดังใจปรารถนา และได้สะท้อนให้เห็นถึงความรอบรู้ในความหลากหลายของเทคนิควิธีการของช่างไทย จนกลายเป็นนักบริหารจัดการที่ยอดเยี่ยม

“ผมไม่เคยคิดเลยว่า จะทำงานให้สำเร็จ เพื่อให้มีชื่อเสียง ไม่มีเลยไปแบบธรรมดาตามาคือเพื่อนชวนไปเที่ยว แล้วผมชอบต้นไม้ แต่กลับไปเห็นปัญหาของวัด ที่มันค้างอยู่กลางป่า สิ่งต่างๆ ก็ค่อยๆ ดึงจิตใจให้ไปแนบสนิทอยู่กับงานนั้น แล้วงานก็สอนให้เราเอาใจไปเป็นเนื้อเดียวกับงาน”

ระยะเวลาที่ยาวนานถึงยี่สิบปี เขาได้มุ่งมั่นตั้งใจทำงานโดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ และได้รับรวบรวมแรงงานชาวบ้านรอบๆ วัด ทั้งชาวไทย พม่า กะเหรี่ยง และคนเผ่าถิ่นมาฝึกฝีมือ เรียนรู้ทำงานต่างๆ เช่น งานปิดทอง งานปูนปั้น งานแกะไม้ต่างๆ ให้กับวัดอย่างวิจิตรบรรจงราวกับเป็นฝีมือของช่างชั้นสูง

“ทุกอย่างเป็นธรรมชาติของการทำงาน ซึ่งเราเอาชีวิตไปผูกพันอยู่กับเรื่องงาน เรื่องคน

และหลาย ๆ อย่างที่เราจะต้องรับผิดชอบ ทั้ง หลวงพ่อ กะเหรี่ยง พม่า ที่เป็นคนงาน สิ่งเหล่านี้ค่อย ๆ พยายามคิดอ่านขึ้นมาจนสุดท้ายเกิดเป็นความคิดอ่านอันใหญ่ว่าเรา มาถูกทางแล้ว และนี่เป็นสิ่งที่แม่และพ่ออยากให้เรารับรู้ด้วย”

อันที่จริงสมเด็จพระสังฆราช เป็นผู้ที่สามารถแสวงหาความรู้เองมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยเด็กแล้ว ที่เขาบอกว่า “พอไปโรงเรียนแล้ว ก็ไม่อยากเรียน ผมเองไปเอาดินเหนียวมาปั้น ปั้นพระ ปั้นโบสถ์ ผมประทับใจเส้นของพระ ของนาค ของเส้นในสถาปัตยกรรมไทยเห็นแล้วชอบมาก”

“ผมเห็นกล่องไม้ขีดตราพญานาค ก็มี ความประทับใจในเส้นพวกนั้น โดยที่ตัวเองไม่รู้ว่าเป็นอะไร พระนี่โอเค เราตามแม่ตามยายไปวัดเขาก็ไปเห็นแต่พญานาคเราไม่ได้เห็นเหมือนกับพระ แต่เราชอบเส้นแบบนั้น เส้นโค้งทั้งตัว มันให้ความรู้สึกมันบาด แปลกนะ ผมรู้สึกอย่างนี้ตั้งแต่ 4-5 ขวบ

เด็ก ๆ ผมอ่านหนังสือไม่ค่อยออก ไม่ใช่ใช่นะ แต่เราไม่สนใจ สมัยก่อน ป.2 จะมีวิชาอ่านเอาเรื่อง จะมีรูป (ภาพประกอบหนังสือ) และรูปพวกนั้นสวย ประทับใจมาก เช่น หนังสือ เรณู-ปัญญา หรือสักวาดอกสร้อย อาจารย์เฉลิม นาคริรักษ์ เขียน (จิตรกรคนสำคัญคนหนึ่งของไทย ที่ผลงานมีเอกลักษณ์ไทย) ผมชอบมาก ดูอยู่นั่นแหละ อ่านไม่ออกหรอก แล้วจะเดินเข้าไปในรูปไป เรามี มโนภาพ (ทำให้เรามีมโนทัศน์ขึ้นในภายหลัง) หลังๆเขามีทางเดิน คิดวงวนอยู่อย่างนี้”

ในการสร้างโบสถ์วัดโพธิ์คุณ สิ่งต่างๆ ในทางความรู้ ความสนใจ ความเข้าใจ กระทั่งกระบวนการที่เขาสามารถเรียนรู้ด้วยตัวเองมาโดยตลอดก็สำคัญ ผม เมื่อเขาเข้าไปรับผิดชอบการสร้างโบสถ์หลังนี้ อย่างจริงจัง ซึ่งเริ่มจากการที่เขาขอรับเอาซากอาคารที่ผู้รับเหมาชุดก่อนๆ ตั้งขึ้นมาแล้วให้ตกอยู่ในความดูแลของสมเด็จพระสังฆราช ดังเขาเล่าว่า

แม้รูปทรงภายนอกของโบสถ์ จะเปลี่ยนแปลงมากไม่ได้ เพราะติดกับดักขอบรูปทรงซากอาคารเดิม แต่เขาได้พยายามแก้ไขให้เห็นว่าเป็นการสะท้อน

ปรัชญาในคำสอนของพระพุทธศาสนา (เถรวาท หรือหินยาน ให้ได้มากที่สุด ตามความรู้สึกและความเข้าใจของเขา)

“เพราะเมื่อโตแล้วผมอ่านหนังสือเยอะมาก ไม่ใช่อ่านแค่พุทธประวัติอีกแล้ว เราอ่านปรัชญาในคำสอน เรื่องสมาธิ เรื่องภาวะที่มันหลุดพ้นภาวะที่สิ้นกิเลส และรูปทรงของที่สิ้นกิเลส น่าจะเป็นยังไง มันเป็นนัยที่ถอดออกมาจากนามธรรมนั้นมาสู่รูปธรรม เส้นที่ทิ้งลงมา มันเบา ผ่อนคลายมันเหมือนคนที่ไม่มีติดอะไร”

กว่าโบสถ์วัดโพธิ์คุณจะเสร็จ ซึ่งใช้เวลาร่วม 18 ปีนั้น สมเด็จพระสังฆราชได้ผ่านอุปสรรคมากมาย แม้แต่เรื่องว่าเขาจะสร้างโบสถ์หลังนี้เสร็จ หรือไม่เสร็จ ทำไม่จึงทำได้ด้วยเวลายาวนาน กระทั่งข้อหาว่าเราจะมาหากินกับวัดหรือเปล่า แต่ที่เขาโชคดีอยู่อย่าง คือเขาไม่เคยรับเงินจากทางวัด กระทั่งก็ดีเขาก็ถูกกดดันมาหลายด้านหลายทาง และครั้งหนึ่งเขาได้พบทางออก อาจจะโดยบังเอิญหรือโดยบุญบันดาลก็แล้วแต่ ดังคำเขาเล่าว่า

“มีอยู่วันหนึ่ง ผมนอนอยู่ ผมไม่ค่อยได้นอน ผมนอนตีสี่ตีห้า หรือหกโมงเช้า กลางคืนผมจะปั่นรูป ทำอะไร กลางวันไปดูงานที่เด็กทำ มีอยู่คืนหนึ่งผมนอนประมาณตีสอง เดือนหงายสุขไสมาก ผมนอนบนโบสถ์ชั้นบนข้างๆ พระประธาน ตอนนั้นยังไม่เสร็จ ผมมองไปพระจันทร์สวยมากเลยก้าวออกมาที่นั่น รันมองพระจันทร์...”

“...ผมไม่ได้มองขึ้นชมว่ามันสวยงามนะ มองว่าดวงจันทร์ดวงนี้มันเป็นดวงไหนกันนะ มันเกิดขึ้นมานานหรือยัง คือ อยากจะมีเพื่อนคุย เพราะเราไม่ได้คุยกับใคร กับเด็กก็คุยเรื่องทำโน่นทำนี่เท่านั้น ผมมองดวงจันทร์แล้วก็คิดว่าพระจันทร์เกิดมานานแล้วนี่ ต้องเป็นดวงเดียวกับที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แน่เลย ดวงนี้แหละไม่ใช่ดวงอื่น ผมตกใจเลยนะ ผมดีใจที่คิดออก ผมคิดว่านี่ต้องเป็นดวงเดียวกับดวงที่วันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 6 เมื่อสองพันกว่าปีเป็นดวงเดียวที่ส่องมาที่แขนพระพุทธเจ้า ที่หน้า ที่พระพุทธเจ้านั่งอยู่ แล้วตรัสรู้ธรรมะ แสดงว่าแสงดวงจันทร์ก็ต้องสัมผัสสิ่งนี้ในสมัย

ก่อนเอาไว้ เราก็เห็นนะเหมือนมันเชื่อมกัน
โอ้โฮ! ดีใจมากเลยผมคิดอยู่เป็นชั่วโมง
ทบทวน ดีใจมาก พอคิดได้ แล้วกลับไปนอน
หลับ ผันดี ตื่นมาหน้าตาก็ยิ้มแย้มทำงาน ตั้ง
แต่นั้นมาผมรู้สึกว่ามันอ่อนล้าลง ผมจะนึกถึง
ตรงนี้ ตรงนี้มันอ้ออ้อสุดยอด”

“ผมทำโบสถ์มา 15 ปี ผมมาคิดเรื่องนี้ได้
ในปีที่ 12, 13 เกือบจะทำเสร็จแล้ว พอเกือบ
จะเสร็จนี้มันยังมีพลัง

ท้ายสุด ได้พูดคุยกับอาจารย์คมประสงค์ ซึ่ง
ในปัจจุบัน เขาเป็นอาจารย์ประจำคณะมัณฑนศิลป์
มหาวิทยาลัยศิลปากร พยายามชักใช้ไล่เรียงเขาใน
เรื่องของความเป็นช่างกับการเป็นศิลปิน อาจารย์
คมประสงค์บอกว่า

“เอาเข้าจริงเรื่องนี้ ถ้าเราพูดว่าบทบาท
ความเป็นช่างหรือเป็นศิลปินอะไรก็ตาม มัน
เป็นเรื่องของความเป็นมนุษย์อยู่แล้ว มนุษย์มี
ความเป็นช่างอยู่ในตัว ในสังคมไทย คนไทย
ในความเป็นอาชีพต่าง ๆ ของคนไทย คน
โบราณถ้าจะสร้างบ้านสร้างเรือนไม่ต้องไปหา
ช่างที่ไหน เพราะไม่มีใครรับจ้างทำให้คุณ
คุณต้องทำเอาเอง อย่างไรก็ตามช่างหรือ
ศิลปินต้องอยู่ในกรอบของความเป็นมนุษย์
เพราะสิ่งเหล่านี้พัฒนาเพื่อความเป็นมนุษย์จะ
ต่ำกว่ามนุษย์ไม่ได้ แต่จะเป็นเทวดา เป็น
พรหมก็ตามใจ งานศิลปะที่ดี มันสร้างมนุษย์
มนุษย์จะตัวเล็กลงเรื่อย ๆ เมื่อได้สัมผัสกับ
ศิลปะที่ดี”

แต่ศิลปินคนนี้มีวัดเป็นมหาวิทยาลัย! แล้ว
อาจารย์จะสอนศิลปะงานช่างในมหาวิทยาลัยอย่างไร
จึงจะสามารถสร้าง อาจารย์คมประสงค์ 2 ขึ้นได้?

3. การเรียนรู้ศิลปะบนฐานวัฒนธรรมชุมชน

โดย: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทรงวิทย์ พิมพะกรรณ์

“การศึกษาแบบเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ก่อให้เกิด
ความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์และ
ธรรมชาติแวดล้อม การศึกษาในฐานะ
วัฒนธรรมจะดึงมนุษย์เข้ามาอยู่ร่วมกับเพื่อน
มนุษย์และธรรมชาติแวดล้อม”

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วชิ

(มหาวิทยาลัยกับจิตตปัญญาศึกษาและ
ไตรยางค์แห่งการศึกษา ปาฐกถาสดุดี สกส
ไทย พ.ศ.2550)

หากการศึกษาศิลปะในระบบปัจจุบันได้ลอง
หันกลับมาองการศึกษาในฐานะวัฒนธรรม ก็อาจจะ
พบกระบวนการเรียนรู้ศิลปะที่มีความหมายความ
สัมพันธ์กับชีวิตและชุมชน โดยเฉพาะศิลปวัฒนธรรม
ท้องถิ่นก็จะเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ทำให้เราค้น
พบทางออกของวิกฤตทางการศึกษา ช่วยให้เราเรียนรู้
อย่างมีสำนึกในคุณค่าแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีต่อ
การดำเนินชีวิต

กระบวนการเรียนรู้ศิลปะบนฐานวัฒนธรรม
ชุมชนวัดไชยศรี บ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น โดย
การริเริ่มของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทรงวิทย์ พิมพะ
กรรณ์ อาจารย์ประจำคณะศิลปกรรมศาสตร์ และ
รองผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรม มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น เป็นอีกหนึ่งกรณีศึกษาที่ควรค่าแก่การถอด
บทเรียน เพื่อการสืบค้นคุณค่าความหมายของศิลปะ
ที่มีต่อชีวิตและชุมชน

• กระบวนการคัดลอก “ซูปแต่มลินไซ”

การได้ลงไปคัดลอก “ซูปแต่มลินไซ” ที่วัดไชยศรี
บ้านสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ทำให้มอง
เห็น ความดี ความงามในศิลปะวัฒนธรรม ประเพณี
ของท้องถิ่นที่เคยหลงลืมไป อาจารย์ทรงวิทย์จึง
ปรับเปลี่ยนวิธีการเรียนการสอนศิลปะไปสู่
การเรียนรู้บนฐานวัฒนธรรมชุมชน โดยใช้แนวคิด
ชุมชนการเรียนรู้แบบ 3 มอ คือ หมู่บ้าน เมือง
และมหาวิทยาลัย ร่วมกันเรียนรู้ผ่าน ศิลปะ
วัฒนธรรม ประเพณี เพื่อกระตุ้นให้ทุกคน
ตระหนักถึงคุณค่าและความหมายของศิลปะ
วัฒนธรรม ประเพณี ที่มีต่อชีวิตทั้งดงาม

ด้วยความประทับใจในภาพจิตรกรรมพื้นบ้าน
อีสานอันเป็นภูมิปัญญาที่เกาะเกี่ยวกับเรื่องศาสนา
อย่าง “ซูปแต่มลินไซ” ที่ปรากฏอยู่บนผนังสิมในวัด
ไชยศรี ทำให้อาจารย์ทรงวิทย์น่านักศึกษาจากคณะ
ศิลปกรรมศาสตร์กลุ่มหนึ่ง ลงชุมชนที่วัดไชยศรี โดย
ใช้กระบวนการกลุ่มเชื่อมโยงระบบคุณค่า ศรัทธาของ
ชุมชน ผ่านพิธีกรรมบูชาครูช่างและการคัดลอกซูป
แต่มลินไซ การลงชุมชนครั้งนี้ได้ช่วยเปิดพื้นที่แห่ง
การเปลี่ยนแปลงจนเปลี่ยนคนให้มองเห็นความ

งดงามในทุกพื้นที่ ทั้งยังช่วยฟื้นฟู ศรัทธา คุณค่าของโบราณสถานให้กลับมีความสำคัญกับชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

“...เมื่อเราเข้าไปเรียนรู้ก็เหมือนกับเป็นการกระตุ้น ให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แม้กระทั่งท่านพระครูบุญชยากร เจ้าอาวาสวัดไชยศรีท่านก็อาจจะไม่ได้ให้ความสำคัญมากในช่วงแรก แต่หลังจากนั้นมากระบวนการนี้ก็ได้มีการผลักดันทำให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่องแล้วกลายเป็นว่า ‘ลิม’ แห่งนี้มีความสำคัญ และได้เชื่อมโยงเครือข่ายต่างๆ เข้ามาร่วมเรียนรู้มากมาย...และได้เข้าไปเรียนรู้ในเรื่องของประเพณี พิธีกรรม โดยใช้ลิม ใช้ฮีตสิบสองเดือนมาเป็นตัวเชื่อมโยง...”

ต่อมา อาจารย์ทรงวิทย์ได้ร่วมกับเทศบาลนครขอนแก่นสำรวจเส้นทางของวรรณกรรม “สินไช” ในพื้นที่อีสานกลาง 13 จังหวัดและขยายวงกว้างออกไปจนถึงลาว โดยมีวิทยากร ศิลปิน ครูอาจารย์ บุคลากรของเทศบาลนครขอนแก่น กลุ่มเครือข่ายนักเขียนอีสานร่วมเดินทาง แล้วจัดให้มีการพูดคุยเสวนากันหลายครั้ง ทุกภาคส่วนที่เข้าร่วมกระบวนการต่างก็ได้รับประโยชน์ โดยพร้อมเพรียงกัน ซึ่งก็ได้ข้อสรุปว่า วรรณกรรมสินไชมีเนื้อหาสาระที่สอดแทรกคุณธรรม จริยธรรม จนทำให้เทศบาลนครขอนแก่นนำเอาคุณสมบัตินี้เหล่านี้ เช่น ความกตัญญู ความกล้าหาญเสียสละมาขยายผลทำให้หลักสูตรท้องถิ่นการสอดแทรกเข้าไปสู่นักเรียน นักศึกษาและยังนำองค์ความรู้จากสินไช ไปใช้ในการจัดกิจกรรมอื่นๆ ของเทศบาล นอกจากนี้ยังเป็นโอกาสฟื้นฟู ประเพณี วัฒนธรรม ศิลปะแขนงอื่นๆ เช่น คณะหมอลำงานบุญข้าวจี ให้กลับมีชีวิตชีวาในชุมชนอีกครั้ง

• จากความร่วมมือแบบ “เครือข่าย” กลายเป็นสายสัมพันธ์แบบ “เครือข่าย”

จากการทำงานร่วมกันของมหาวิทยาลัยขอนแก่นโดยการริเริ่มของอาจารย์ทรงวิทย์กับเครือข่ายต่างๆ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นว่ากระบวนการเรียนรู้นั้นไม่อาจแยกศิลปะออกจากวัฒนธรรมชุมชนได้เพราะทุกอย่างล้วนเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันไปหมด จากความร่วมมือแบบเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย

หลายได้หยั่งรากลึกเป็นสายสัมพันธ์แบบเครือข่ายทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิดเรื่องความรู้ และการจัดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ ที่ถ่ายทอดโดยตรงจากชุมชนและเครือข่าย

“...การประสานให้เกิดกิจกรรมต่างๆ จะทำให้ความรู้ไหลผ่านตัวนักศึกษาด้วยวิธีการโดยเครือข่าย กลุ่มคนกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนก็ได้ ซึ่งตอนนี้ไม่ใช่เฉพาะชุมชนบ้านสาวะถี มีทั้งชุมชนเมือง เทศบาล เราให้แต่ละส่วนได้พบปะเหมือนกับเป็นเครือข่าย มีการไปมาหาสู่กัน ตามวาระโอกาสและประเพณีที่มีอยู่ในชุมชน เช่นการชวนมาดูผลงานที่หอศิลป์ การไปทำบุญ ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า หรือการไปเยี่ยมเยียนคนที่ย้ายถิ่นมาจากแห่งอื่น อันนี้ก็เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในระบบของชุมชนซึ่งเราสามารถใช่วิธีตรงนี้เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้...”

“วิชาชีวิตกับสุนทรียะ” กับ กระบวนการเรียนรู้ด้วยชุมชน 3 มอ

สิ่งที่ปรากฏ ช่วยสร้างความเชื่อมั่นในกระบวนการเรียนรู้บนฐานของวัฒนธรรมชุมชนให้กับอาจารย์ทรงวิทย์มากยิ่งขึ้นก็คือ การจัดการเรียนการสอน “วิชาชีวิตกับสุนทรียะ” โดยประสานความร่วมมือเป็นทีมผู้สอนจากคณาจารย์หลากหลายสาขาผ่านการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยศิลปวัฒนธรรมเพื่อเชื่อมโยงการศึกษาในระบบกับภูมิปัญญาวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้าด้วยกัน ตามแนวความคิดจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยชุมชน 3 มอ คือ เมือง หมู่บ้าน มหาวิทยาลัย โดยมีเป้าหมายเพื่อให้คนเกิดความซาบซึ้งและเห็นคุณค่าความดีงามในประเพณี ศิลปะ วัฒนธรรมของตนเอง ในปัจจุบันนี้มีผู้สนใจเข้าร่วมเรียนรู้มากถึง 600 คน

การเรียนรู้การสอนวิชาชีวิตกับสุนทรียะ นอกจากการทำงานศิลปะด้วยเทคนิควิธีง่ายๆ แล้วอาจารย์ทรงวิทย์ยังได้จัดกระบวนการศิลปะเป็นแบบกลุ่มเรียนรู้ ด้วยการบูรณาการศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัยเข้ากับวัฒนธรรมชุมชน ทำให้เกิดกระบวนการต่อยอดทางความคิด การประยุกต์ความรู้ให้มีความร่วมสมัย เกิดการปรับเปลี่ยนบทบาทผู้เรียนจากผู้เสพเป็นผู้สร้างสรรค์ศิลปะที่หลากหลาย เป็นงาน

มหรหรณชีวิตกับสุนทริยะ เช่น งาน “สินไชบุญข้าวจี วิติวัฒนธรรม” ประเพณีเดือน 3 ของอีสานโดย ภายในงานมีการจัดกิจกรรมที่หลากหลายเช่น กิจกรรมซุ้มวัฒนธรรม กิจกรรมการแสดงด้านศิลป วัฒนธรรม การจัดกิจกรรมนิทรรศการ อีกทั้งยังมี กิจกรรมภาคความรู้ เป็นการใส่เหล่เสวนา การแสดง ตำนานหมอลำ ลานละคร ลานหนัง บักต้อ ลาน ดนตรี การละเล่น ลานหนังกลางแปลง การขาย ผลงานทำมือ ฯลฯ

“...ผมก็ใช้แนวคิดอันนี้ในการทำมหรหรณ ตอนสุดท้ายคือง่าย งาม งบน้อย เราคิดว่า เด็กมีศักยภาพ เขาแก้ปัญหาได้และใช้วัสดุ เหลือใช้ได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการ ที่เราทดลองเปิดห้องเรียน เปิดพื้นที่การเรียนรู้ บนฐานของชุมชน เราได้ฝึกการแก้ปัญหาการ จัดการ แต่ก็ดีตรงที่ว่า เราทำงานร่วมกันเป็น เครือข่าย-เครือญาติ ขณะเดียวกันก็ใช้ประเด็น วัฒนธรรมชุมชนมาเป็นตัวเชื่อมทั้งหมด”

การทำงานแบบเครือข่ายชุมชน 3 มอ บน ฐานการเรียนรู้ศิลปะวัฒนธรรมชุมชน ของอาจารย์ ทรงวิทยทำให้องค์กรต่างๆ มองเห็นด้านดีเผยแพร่ คุณค่าของศิลปวัฒนธรรมไปถึงสังคมได้ทั่วถึง หาก ศิลปะยังอยู่เพียงแค่นี้ในระบบทั้งวิถีชีวิตวิถีเรียนรู้แบบ เดิม คุณค่าและการเรียนรู้ก็จะเป็นเพียงเรื่องเฉพาะ กลุ่มเฉพาะบุคคลดังที่ผ่านมา แต่หากกระบวนการ เรียนรู้เป็นไปในทิศทางที่จะนำพาผู้เรียนรู้ไปเชื่อมโยง กับชุมชนเช่นนี้ คุณค่าของศิลปะได้เชื่อมโยงเข้าไปสู่ มิติอื่นๆ อยู่ในวิถีวัฒนธรรมชุมชน อยู่ในวิถีการ ดำเนินชีวิต ด้วยคุณค่าของศิลปะจะเชื่อมโยงเกี่ยว พันองค์ความรู้ องค์การอื่นๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุดแล้ว ก่อเกิดประโยชน์มหาศาล

การใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นฐานเพื่อการเรียนรู้ ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันหลายด้าน ทั้งต่อผู้เรียน เครือข่ายการเรียนรู้ ชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีชีวิต เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายเรียนรู้จน งอกเงยเป็นสายสัมพันธ์แบบเครือญาติ เกิด ประสพการณ์ตรงจากการมองเห็นความงดงามของวิถี ชีวิตเพราะเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสร้างกับชุมชน ด้วยกระบวนการเช่นนี้จะทำให้เครือข่ายทุกภาคส่วน เกิดสำนึกความรับผิดชอบต่อชุมชน ต่อสังคมที่

เข้าไปเรียนรู้ เกิดความซาบซึ้งและเห็นคุณค่า ความดีงามในมรดกทางวัฒนธรรม ทำให้ศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณี ได้รับการฟื้นฟูจนกลับ มามีชีวิตอีกครั้ง จากพลังแห่งความร่วมมือร่วมใจ ของผู้คนและเครือข่ายจากทั่วสารทิศ ก่อเกิด กระบวนการต่อยอดทางความคิด การประยุกต์ความ รู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษกับภูมิปัญญาร่วมสมัยนำ ไปสู่การสร้างสรรค์ การจัดกระบวนการเรียนรู้มิติใหม่ เป็นความหวังของการศึกษาในอนาคต

4. “หมายเหตุจากหมู่บ้าน” ปฏิบัติการศิลปะกับ ชุมชน

โดย: อาจารย์สิทธิธรรม โรหิตะสุข

“หมายเหตุจากหมู่บ้าน” เป็นหนึ่งในโครงการ ของ “โพธิ์วิศาลย์” มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สระแก้ว วิทยาลัยอุดมศึกษาทางเลือกที่มีเป้าหมาย ในการสร้างเยาวชนที่รักท้องถิ่น และมองทุกสิ่งรอบ ตัวอย่างมีความหมาย เห็นคุณค่าของตัวเอง คนอื่น และชนบท รักบ้านเกิดตัวเอง โดยการริเริ่มของ อาจารย์สิทธิธรรม โรหิตะสุข จากมหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ด้วยการนำศิลปินร่วมสมัยรุ่น ใหม่ และนิสิตของคณะศิลปกรรมศาสตร์ มศว ลงไปทำงานศิลปะร่วมกับเด็กและเยาวชนชาย ขอบ เพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง สามารถถ่ายทอดจินตนาการความคิดสร้างสรรค์ ให้เกิดอิสระเสรี ทำให้เกิดความเข้าใจวัฒนธรรม ของตนเอง และคนอื่นที่ต่างชนเผ่าต่างวัฒนธรรม

โครงการ “หมายเหตุจากหมู่บ้าน” เลือก ชุมชนที่อยู่ใกล้กับสถานที่ก่อตั้งโพธิ์วิศาลย์ คือ ชุมชนภักดีแผ่นดิน ตำบลหนองหมากฝ้าย อำเภอ วัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว พื้นที่ประวัติศาสตร์ที่รัฐ กำหนดให้เป็นพื้นที่สีแดงหรือพื้นที่สีชมพู เป็นจุดเริ่ม ต้นในการพาศิลปินรุ่นใหม่ 6 คนเข้าไปทำงานศิลปะ ร่วมกับ เด็กในโรงเรียนภักดีแผ่นดิน แล้วค่อยๆ ขยายออกไปในพื้นที่อื่นๆ

อาจารย์สิทธิธรรม กล่าวถึงประสพการณ์การทำ โครงการศิลปะกับชุมชนว่า ที่ผ่านมามีหลายอย่างให้ ได้เรียนรู้ทั้งที่ดีและผิดพลาด ล้วนมีคุณค่าและให้แง่ คิดว่าแต่ละบทเรียนมีความต่างทั้งในแง่บริบท สังคม และวัฒนธรรม กิจกรรมศิลปะเมื่อเข้าไปมีส่วนร่วม

กับชุมชน เด็ก ๆ ผู้คนในชุมชนควรได้รับความสุขและประสบการณ์ ที่มีความสอดคล้องกับบริบทของชุมชนทั้งการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นในการทำงาน ศิลปะ และการเปิดโอกาสให้เสรีภาพในการถ่ายทอดจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ เล่าเรื่องของเขาเอง

อาจารย์สิทธิธรรมเล่าตัวอย่างของศิลปินท่านหนึ่งชื่อ สาริต รักษาศรี ที่คิดกิจกรรมการระบายสีห้องน้ำของโรงเรียนซึ่งห้องน้ำเก่าที่ปิดร้างไว้ไม่ได้มีการใช้งานขึ้นมาใหม่ ด้วยการที่เชื้อเชิญอาสาสมัครเด็ก ประมาณ 20 คน ทั้งชายและหญิงมาทำงานศิลปะร่วมกัน ศิลปะจากผนังห้องน้ำทำให้ได้เรียนรู้กระบวนการศิลปะเป็นเครื่องมือที่ทำให้ได้ระบายความอัดแน่นความรู้สึกบางอย่างที่อยู่ในใจออกมาตามเบื้องหลังที่แตกต่างกันไป ดังนั้นการทำงานศิลปะร่วมกันจึงเป็นทั้งตัวเชื่อมและประสานความขัดแย้ง ร่วมสร้างความเข้าใจและข้อตกลงอย่างสันติภาพระหว่างกัน การแสดงออกผ่านการทำงานศิลปะอาจจะเป็นการลบสิ่งที่อยู่ในใจ และในขณะ

เดียวกันก็อาจจะใช้เป็นเครื่องมือลบสิ่งที่อยู่ภายนอก แต่ที่สำคัญกว่านั้นคือ สิ่งที่เราต้องการจะลบนั้นคืออะไร และกระบวนการลบควรเป็นเช่นไร

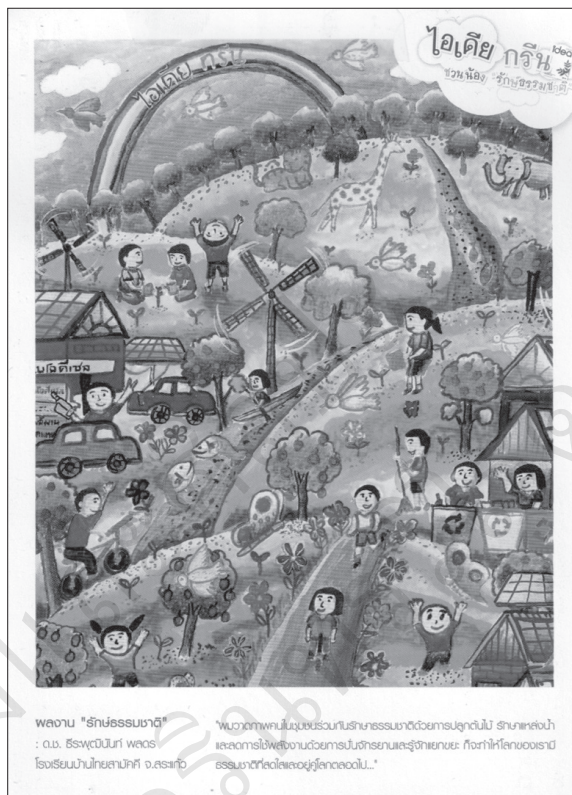
“...มีเด็กบางส่วนเขียนคำต่าง ๆ ลงบนผนังห้องน้ำ อย่างเช่น คำหยาบช้า บางทีเขาอยากจะเขียนอะไรเล่น ๆ เขาก็เขียนไป ทีนี้ ก็จะมีเด็กอีกกลุ่มหนึ่งไปบอกเธอเขียนไปทำไม คำมันไม่สุภาพ อะไรต่าง ๆ เด็กกลุ่มที่เขียนก็แกล้งเขียนต่อไปอีก เหมือนกับว่ายิ่งพูดก็ยิ่งเขียนไป จนกระทั่งเวลาผ่านไป เราก็เห็นว่าพอเขาโดนเพื่อนถามว่าเขียนไปทำไม บางทีก็โดนเพื่อนบอกว่าเขียนไปเดี๋ยวก็โดนว่าหรืออกแล้วในที่สุดเขาก็เอาสีมาลบด้วยตัวเขาเอง แต่ว่าลบก็คือลบเป็นรูป คุณสาริตก็ให้คำแนะนำเพิ่มไปว่าลบก็วาดรูปทับไปเลย ก็คิดว่าอันนี้จะทำให้ศิลปินได้เกิดกระบวนการย้อนมองว่าบางทีเราก็ไม่รู้ว่เด็กอาจจะมีอะไรที่เขาอยากจะทำหรืออาจจะมีอะไรที่อยู่ในใจของเขา แล้ว

อาจารย์สิทธิธรรม ไรหิตะสุข โชว์ภาพวาดฝีมือเด็กนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการ

เผอิญว่ากิจกรรมศิลปะเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้เขาได้ระบายออก สุดท้ายเขาก็รู้ว่านั่นคือสิ่งที่ยังไงมันก็ต้องลบ แต่เผอิญว่ากระบวนการลบต่างๆ เนี่ยมันไม่ได้เกิดจากครู อันนี้ผมยืนยันได้ ไม่ได้เกิดจากคำดำ คำอะไรต่างๆ แต่มันเกิดจากกระบวนการต่อรองหรือว่าการที่เขาต้องใช้ชีวิตร่วมกับเพื่อนของเขาเอง..”

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อกิจกรรมศิลปะถูกนำไปทำในพื้นที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นโรงเรียนของเด็กจาก 8 ชนเผ่าที่อาศัยอยู่ตามตะเข็บของชายแดน ซึ่งนักเรียนจะมาจากเผ่าต่างๆ มีความแตกต่างหลากหลายวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ ทุกกลุ่มจะมีโจทย์เหมือนกัน นั่นก็คือ การทำแผนที่ทางวัฒนธรรมจากบ้านของเขามาที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ ด้วยสิ่งของ 1 อย่างที่แต่ละกลุ่มต้องจับฉลากจากของ 8 อย่างเท่าที่หาได้ในชุมชน เช่น ตู้อ่าง เสื้อผ้า แผ่นไม้ กระดาษ เป็นต้น

อาจารย์ดำรง จรรย์รัตน์ ขณะกำลังสอนเด็กๆ วาดภาพ

“...เขาก็จะคุยกันว่าบ้านแกอยู่ตรงไหน ตรงนั้น ตรงนี้ คือพวกเขามาจากหมู่บ้านเดียวกัน ก็มีการถกเถียงมีอะไรต่างๆ กลุ่มที่ได้ดูไปครับ นี่ก็ถกเถียงเหมือนกันว่า เอ๊ะ ตัวมันจะเขียนแผนที่ได้ยังไง มันเป็นเหลี่ยมๆ เป็นอะไรต่างๆ สุดท้ายเล็กๆ คำก็วาดออกมาเป็นเรื่องของความทรงจำของเขา เป็นดอกไม้ที่ปลูกในหมู่บ้านเขา เป็นธรรมชาติต่างๆ ก็เป็นงานศิลปะที่เกิดจากกลุ่มที่ได้ดูไป กลุ่มนี้โจทย์คือได้กระดาษ ก็เป็นใบหน้าต่างๆ เหล่านี้พอถามบีก็บีเป็นพ่อหนู แม่หนู เป็นญาติของเขาที่เขาได้จำได้ย้อนกลับไป กลุ่มนี้แผนที่จึงไม่ได้เป็นเส้นแผนผังอะไรแต่เป็นใบหน้าแทน เป็นใบหน้าของคนที่เขาจดจำได้แทน...น่าสนใจตรงที่ว่า ผลงานแผนที่เป็นภูมิศาสตร์ที่ไม่ใช่ถูกกำหนดโดยใคร แต่มันถ่ายทอดออกมาจากความทรงจำของเด็กๆ กับประสบการณ์ของเขา ตรงนี้ก็คิดว่างานศิลปะก็ทำให้พวกเราได้เรียนรู้...”

เด็กและเยาวชนสร้างสรรค์ผลงานศิลปะลงบนหมอนขิด

“หมายเหตุจากหมู่บ้าน” เป็นตัวอย่างของการนำกิจกรรมศิลปะไปเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างตัวของเรา กับสิ่งที่ชุมชนนั้นมีอยู่ ทำให้เราได้เรียนรู้ว่า ทุกๆ พื้นที่ ทุกๆ คนสามารถที่จะก้าวข้ามข้อจำกัดซึ่งแท้จริงแล้ว อาจจะเป็นข้อจำกัดของเรา ความเคยชินของเรา เมื่อก้าวข้ามจากข้อจำกัดในสิ่งที่เราเรียนรู้ได้เราก็จะมีเสรีภาพสามารถสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ โดยกระบวนการสร้างสรรค์นั้นเป็นการเปิดโอกาสและอิสรภาพในการมีส่วนร่วม ด้วยความเคารพซึ่งกันและกัน กิจกรรมศิลปะ “หมายเหตุจากหมู่บ้าน” จึงเป็นกระบวนการที่ทำให้เด็กและเยาวชนชายขอบเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง มีเสรีภาพสามารถถ่ายทอดจินตนาการความคิดสร้างสรรค์เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมตนเอง และคนอื่นที่ต่างชนเผ่าต่างวัฒนธรรมได้อย่างงดงาม

5. เปลี่ยนกระบวนการทัศนของคนที่ด้วย “ศิลปะภาวนา”

โดย: อาจารย์โชคชัย ตักโพธิ์

อาจารย์โชคชัย ตักโพธิ์ เป็นศิลปินและอาจารย์จากวิทยาลัยอาชีวศึกษาอุบลราชบุรี ผู้ที่มุ่งมั่นทุ่มเทสั่งสอนศิษย์ออกมามากมายหลายรุ่น ทั้งยังเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนางานศิลปะในภาคอีสาน อาจารย์โชคชัยใช้การทำงานศิลปะอย่างต่อเนื่องมาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการขัดเกลา และเรียนรู้ตัวตน เพื่อการค้นพบในกระแสธารการพัฒนา ศิลปะที่ดีงาม จนทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนของผู้คน โดยใช้กระบวนการศิลปะภาวนาเพื่อยกระดับจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์เข้าสู่หนทางของการปฏิบัติขัดเกลาตนเอง

จากการเสวนาเรื่อง “อุดมศึกษา” เพื่อการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงในหัวข้อ “ศิลปะเพื่อชีวิตและจิตวิญญาณ” ณ เรือนรับอรุณ โรงเรียนรุ่งอรุณ เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2553 อาจารย์โชคชัยได้นำเสนอเรื่องกระบวนการทัศนแบบง่ายๆ ว่า การมองโลกความจริงภายใต้ความจริงแบบหนึ่ง ก็ไม่ได้แปลว่าจะมองอย่างนั้นทั้งหมด และก็มีย่อยหลายกลุ่มหลายมุมมองด้วยกัน เรื่องกระบวนการทัศนนี้จำเป็นต้องทำความเข้าใจ เพราะว่าถ้าเราไม่ได้ตกลงกัน ก็อาจจะกลายเป็นปัญหา นำไปสู่ความขัดแย้งความรุนแรงทางความคิดได้ยกตัวอย่างกระบวนการทัศนทางศิลปะ

ซึ่งเราสามารถมองเชื่อมโยงกับความเป็นไปในบริบทต่าง ๆ ทั้งทางสังคม ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ได้ เช่น ศิลปะบริบทเลียนแบบธรรมชาติ ศิลปะบริบทจิตวิเคราะห์ ศิลปะบริบทโลกจริงโลกเสมือน หรือศิลปะบริบทศาสนาแบบศีลสมาธิ ปัญญา

อย่างไรก็ตามสำหรับอาจารย์โชคชัย กระบวนทัศน์ในทางศิลปะมิใช่การให้ข้อมูลหรือนิยามทางวิชาการ แต่เป็นการให้ประสบการณ์การรับรู้ การตอบโต้ และปฏิสัมพันธ์ทางสุนทรียะ อันเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงภายในของแต่ละบุคคล เพื่อชักชวนให้เห็นคุณค่าของศิลปะยกระดับจิตวิญญาณไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

จากสุจิตร์ “โชคชัย ตักโพธิ์: กระบวนทัศน์ 3 ทศวรรษ” นิทรรศการแสดงผลงานศิลปะครั้งใหญ่ของอาจารย์โชคชัย ที่สะท้อนให้เห็นกระบวนทัศน์ในการทำงาน โดยเฉพาะยุคที่ 3 ที่มีหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาเข้าเป็นแนวทางในการทำงาน มีความเรียบง่ายและให้ความรู้สึกเบ่งบาน ด้วยว่าอาจารย์โชคชัยสามารถเชื่อมโยง ชีวสัมผัสธรรมชาติอันเป็นสิ่งแวดล้อมรอบกายทั้งธรรมชาติเชิงนิเวศวิทยา และธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมทางสังคม ปรับเข้าสู่ธรรมชาติภายในอันเป็นธรรมชาติเฉพาะบุคคล เรียนรู้ด้วยใจ ใคร่ครวญในขณะที่ทำงานศิลปะด้วยกระบวนการ “ศิลปะภาวนา”

การค้นพบศิลปะภาวนาของอาจารย์โชคชัยถือเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของการศึกษา

ศาสตราจารย์วิฑูณ ตั้งเจริญ

อธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประธานเปิดงาน

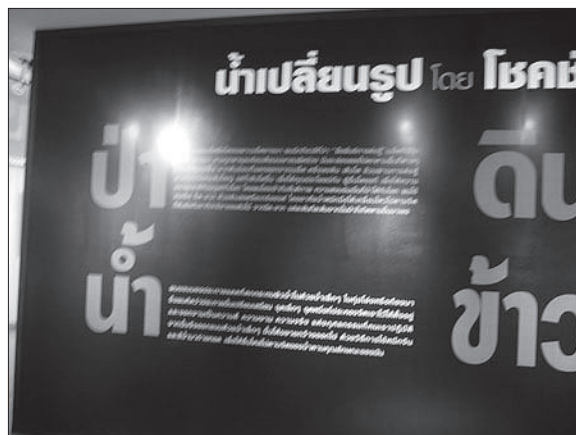
ภาพจาก <http://www.thaiwriterassociation.org>

ค้นคว้า ทดลอง ปฏิบัติ งานศิลปะ เมื่อค้นพบศิลปะภาวนาก็เท่ากับเกิดการเรียนรู้ไม่รู้จบ เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการเรียนรู้แบบสดใหม่อยู่ตลอดเวลา เพราะการทำงานศิลปะแบบนี้ต้องอยู่กับปัจจุบันขณะ เรียนรู้และปฏิบัติแบบประจักษ์ถือเอากระบวนการในการสร้างงานเป็นสำคัญมากกว่ามุ่งผลสัมฤทธิ์ที่ตัวผลงานเท่านั้น

ในหนังสือหลอมรวมการเรียนรู้เพื่อความ เป็นไทย เล่ม 4 ศิลปะหลอมรวมใจ ซึ่งเป็นเอกสารในโครงการระพีเสวนาครั้งที่ 4 อาจารย์โชคชัยนำเสนอเป็นการเปิดเรื่องศิลปะภาวนาของท่าน ด้วยวาทกรรมสองวรรคแรกจากหลวงพ่อบุชา แห่งวัดหนองป่าพง

“...ผลไม้เราเรียกชื่อไม่ถูกไม่เป็นไร พอ กินเข้าไปก็รู้รสอันเดียวกัน การทำงานศิลปะ ภาวนาก็เช่นเดียวกัน เทคนิควิธีการสร้างสรรค์ และแสดงออกเรื่องเดียวกันนั้น แต่ละคนจะ เริ่มต้นวิธีไหนก็ได้ เพราะนิสัยความงามของคนไม่เหมือนกัน พอวิธีถ่ายทอดสงบนิ่งแล้ว ก็ถึงสุนทรียรสอันเดียวกัน คือ รสสัมผัสด้านใน จิตใจความงาม ความดี ความจริง...”

นั่นย่อมาหมายความว่า การทำงานศิลปะไม่ว่าจะด้วยกระบวนทัศน์ไหน หากใช้กระบวนการ “ศิลปะภาวนา” ในขณะที่ทำ ก็จะไปถึงเป้าหมายอันเดียวกัน นั่นคือ การฝึกฝน ขัดเกลาตนเอง เพื่อยกระดับจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์นั่นเอง

งานนิทรรศการภาพเขียนชุดใหม่ ชื่อ ปา น้ำ ดิน ข้าว ของโชคชัย ตักโพธิ์ จัดแสดงเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2550 ที่หอศิลปวัฒนธรรมเจ้าศิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ภาพจาก <http://www.thaiwriterassociation.org>

อาจารย์โชคชัย นำกระบวนการศิลปะภาวนาที่ท่านได้เพียรฝึกฝนจนประจักษ์แก่ตนเอง ไปใช้กับการเรียนการสอน ดังที่ท่านเล่าให้ฟังว่า

“...ส่วนการเรียนการสอนหรือการทำงานศิลปะนี้ ผมก็ทดลองเรื่องสมาธิ...คิดเรื่องนำเปรียบกับการขีดเส้นหนักเส้นเบา พอขีดเส้นหนักเส้นเบาแล้ว ก็เหมือนกับพูดเรื่องการเคลื่อนไหวร่างกาย แต่เราไม่ได้พูดถึงการวาดรูปนะครับ ซึ่งตรงกับเรื่องศิลปะหมายถึงการเคลื่อนไหวที่นะครับ...ก็มาทดลองอย่างนี้ครับ นักเรียนก็มาลองขีดเส้นดูหนัก-เบา ขีดจากบนลงล่างดู ขีดให้ตรงถ้าไม่ตรงแสดงว่าไม่มีสมาธิ แล้วก็ขีดซ้ำ ค่อยๆ ซ้ำดู ความอดทน ขีดเร็ว ขีดกระซาก เราก็จะค่อยวิเคราะห์ให้ดูว่าถ้านิสัยขีดเร็วอย่างนี้ นิสัยฉับพลัน ถ้าว่านี่ขีดมั่ว ถ้าว่านี่ขีดมั่งง่าย เราก็เรียนรู้จากตรงนี้ไปให้เขาตัวเองว่าสมาธิมันอยู่ตรงไหน คือเราจะไม่สอนว่าสมาธิคืออะไร ให้เขาทำงาน แล้วก็บอกเขาไป มีแบบฝึกหัดขึ้นมามีว่า ถ้าเราจะวาดรูปเหมือน เราจะขีดยังไง ลายเส้นยังไง ถ้าวางแรงนี้ เราอย่าคิดว่าเรากำลังแรงงานะ เรากำลังขีดลายเส้นยาวๆ ให้มีความหนาแน่นขึ้น หรือถ้าจะให้เหมือนมากก็ขีดเส้นสั้นๆ หรือเส้นเกือบเป็นจุด ถ้าหากว่าอยากจะให้เป็นงานนามธรรมแบบฝรั่ง เราขีดเส้นแล้วก็เปิดพื้นที่เป็นรูปทรงต่างๆ ขึ้นมาก็อธิบายประมาณนี้ อันนี้ทดลองกับเด็กนะครับ...”

อาจารย์โชคชัยเล่าประสบการณ์ทำงานศิลปะของตนเองในหนังสือหลอมรวมการเรียนรู้เพื่อความ

เป็นไทย เล่ม 4 ศิลปะหลอมรวมใจ ถึงการทำงานศิลปะภาวนาว่า

“...เราอาศัยศิลปะภาวนา เพื่อเขียนบางอย่างที่เราอยากจะเขียน เป็นเรื่องของอาการของจิต รู้สึก นึก คิด ไม่ได้ปรุงแต่งอะไรมาก เป็นไปตามธรรมชาติ งานศิลปะที่ทำขึ้นจะเหมือนหรือไม่เหมือนก็ไม่ใช้เรื่องของเรา เราเพียงแต่อาศัยศิลปะเป็นสะพานเชื่อมไปเพื่อขัดเกลาจิตวิญญาณ เราจะมีความสุขขึ้น มีความสุขก็คือ มันอาจไม่ใช่ไม่เหมือนอย่างนี้ แต่มันเป็นสุขที่เราได้บันทึกตรงนี้อาไว้ ผลออกมาก็คือเป็นศิลปะภาวนา ใครจะคิดว่าเหมือนหรือไม่เหมือนก็ไม่เป็นไร ศิลปะภาวนาเป็นทางฝึกจิตให้มีสมาธิมีกิริยาอาการปลอดโปร่ง ตั้งมั่น ว่องไว เคลื่อนไหวในอาการสงบควรแก่การงาน ผลงานปรากฏความมีชีวิตชีวาด้วยอานิสงส์ของการฝึกสมาธิ จึงก่อให้เกิดความสุขจากการงานอันเบิกบาน”

อาจารย์โชคชัยกำลัง “ปฏิบัติงานศิลปะให้เหมือนการปฏิบัติธรรม”

ทั้งผลงานและวิธีการทำงานของอาจารย์โชคชัยเป็นเครื่องพิสูจน์และยืนยันว่า ด้วยกระบวนการศิลปะภาวนา การทำงานศิลปะจึงจะเป็นวิธีเข้าสู่หนทางของการปฏิบัติขัดเกลาตนเอง เพื่อยกระดับจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ได้ในที่สุด ซึ่งสิ่งที่กระบวนการนี้ท่านได้นำมาจัดทำหลักสูตรศิลปะภาวนา และพร้อมที่จะถ่ายทอด รอเพียงแต่ว่าสถาบันใดจะพร้อมรับไปขยายผลเพื่อสร้างคนให้เป็นบัณฑิตที่แท้จริง

ภาพจาก <http://www.thaiwriterassociation.org>

ภาพจาก <http://www.thaiwriterassociation.org>

สรุปข้อคิดเห็นจากกรณีศึกษาและการเสวนา

จากการแสดงความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมเสวนา การวิเคราะห์กรณีศึกษาและกระบวนการจัดการความรู้จากวงเสวนา พบสิ่งที่น่าสนใจที่จะช่วยให้คนในสังคมได้ตระหนักถึงคุณค่าแท้ของศิลปะ และการพัฒนาการเรียนการสอนของอุดมศึกษาบรรลุผลสำเร็จในการเพาะบ่มบัณฑิตให้เป็นผู้มีหัวใจเข้าถึงศิลปะที่แท้ นั่นคือ เกิดการเรียนรู้สะท้อนย้อนมองความคิดความรู้สึกร่วมกันเกิดการพัฒนาคุณภาพภายในและจิตวิญญาณของตนเอง ซึ่งประกอบด้วย

1. **การเรียนรู้นอกห้องเรียน** เปิดห้องเรียนให้เป็นห้องปฏิบัติการขนาดใหญ่ ขยายไปสู่การเรียนรู้บนพื้นที่จริงในสังคม เพราะการเรียนรู้นอกห้องเรียนเช่นนี้ จะส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนบทบาทของครูผู้สอนให้ออกจากการสอนแต่เพียงทักษะและเนื้อหาไปสู่การเป็นศิลปินนักจัดการ หรือกระบวนการเพื่อการเรียนรู้ จากเดิมที่เราหมกมุ่นกระบวนการเรียนรู้ให้อยู่ในมือของคนกลุ่มหนึ่งที่เราเรียกว่าครูผู้สอน ผู้มอบความรู้แต่ฝ่ายเดียว การเรียนรู้นอกห้องเรียนแบบนี้ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนไปสู่การเรียนรู้ที่อยู่ในมือของผู้เรียน บนโจทย์ที่ทำทายอย่างเช่น กลุ่มผู้ปกครอง ผู้ด้อยโอกาส กลุ่มชายขอบ บนพื้นที่จริงเรื่องจริง และปัญหาจริงในสังคม มากกว่าการนั่งรอให้ใครมาบังคับมอบหมาย เพราะเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ ลงมือสร้างสรรค์ผลงานด้วยตนเอง ด้วยเรียนรู้ที่มุ่งเน้นกระบวนการมากกว่าการผลิตชิ้นงาน เกิดผลสะท้อนต่อการเรียนรู้ของทั้งผู้เรียนและผู้สอน ดังที่อาจารย์ชาญณรงค์กล่าวว่า “ทุกคนจะเป็นกระจกสะท้อนบานใหญ่ที่สะท้อนการเรียนรู้ให้กันและกัน”

2. **การเรียนรู้บนฐานวัฒนธรรมชุมชน** จากกรณีศึกษาทำให้เราพบว่าทุกพื้นที่ที่มีความงดงาม มีคุณค่า และมีองค์ความรู้ฝังลึกในชุมชนที่รอให้เราช่วยกันค้นหาเรียนรู้ ทั้งตัวอย่างของชุมชนวัดไชยศรีหรือกลุ่มชนเผ่า กลุ่มชายขอบบนพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์ กระบวนการศิลปะเปรียบเสมือนเครื่องมือที่จะช่วยเปิดพื้นที่ในใจของผู้เรียนให้เข้าไปเรียนรู้เรื่องต่างๆ ในทุกมิติของชีวิต ซึ่งจะทำให้ผู้เรียน ผู้ร่วมกระบวนการและผู้คนในชุมชนเกิดสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคมที่เข้าไปเรียนรู้

เกิดความซาบซึ้งและเห็นคุณค่าความดีงามในมรดกทางวัฒนธรรม ทำให้ศิลปะวัฒนธรรมและประเพณีได้รับการฟื้นฟูให้หวนกลับมามีชีวิต มีความตระหนักในคุณค่าของตน เข้าใจในวัฒนธรรมของตนเอง และคนอื่นที่ต่างชนเผ่าต่างวัฒนธรรม ในขณะเดียวกัน การเรียนรู้นอกห้องเรียนโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการเรียนรู้ ก็มีสิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญและระมัดระวังในการจัดกระบวนการที่จะไม่เป็นการเข้าไปทำลายสร้างความเสียหายแก่ชุมชนในทุกมิติ ทั้งเรื่องความสัมพันธ์ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมถึงวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมที่มีอยู่ในชุมชน ดังที่ อาจารย์ชาญณรงค์กล่าวว่า “สิ่งที่ศิลปินสร้างไว้ก็คืองานศิลปะ ที่ปรากฏต่อชุมชน ปรากฏต่อชาวโลก เพราะฉะนั้นศิลปินต้องขยับในมิติที่ระมัดระวัง เพื่อไม่ให้กระบวนการศิลปะกลายเป็นดาบสองคม” และอาจารย์ยังมีข้อเสนอแนะต่อการเรียนรู้บนฐานของวัฒนธรรมชุมชนว่า “ควรเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การวางแผนการลงมือทำร่วมกัน และสุดท้ายคือต้องให้ชุมชนร่วมกันประเมินคุณค่า”

3. **การเรียนรู้แบบบูรณาการ** เน้นกระบวนการและการจัดกลุ่มการเรียนรู้ที่แตกต่างหลากหลาย ด้วยกระบวนการเรียนการสอนศิลปะแบบบูรณาการ จากการลงมือทำจริงด้วยตนเองทำให้มีมิติที่หลากหลายในการเรียนรู้ เกิดการเรียนรู้จากความสัมพันธ์ใหม่จากการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดเดิมจากการได้ข้ามวัฒนธรรมที่แตกต่าง เกิดการทำงานร่วมกันเป็นทีม ผู้สอนเกิดการเชื่อมโยงองค์ความรู้จากหลากหลายแขนง ซึ่งจะช่วยพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนวิชาการ ทำให้อุดมศึกษาเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ที่แท้จริง

4. **การสร้างระบบเครือข่ายจากทุกภาคส่วนและการสร้างอาสาสมัครทางศิลปวัฒนธรรม** ทั้งภาครัฐ เอกชน สถาบันการศึกษา และชุมชน เช่น แนวคิดเครือข่าย 3 มอ จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น ทำให้เราเห็นว่า ด้วยระบบเครือข่ายจะทำให้เกิดการเชื่อมโยง ถ่ายเท และตรวจสอบองค์ความรู้อย่างเป็นธรรมชาติ ด้วยความเคารพซึ่งกันและกัน ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกัน จากความร่วมมือแบบเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิดเรื่องความรู้ และการจัดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ที่ถ่ายทอดโดยตรงจากชุมชน

และเครือข่าย ขยายผลให้เกิดการสันติสุขเพื่อนต่อสังคมไทย และสังคมโลกได้ ตัวอย่างเช่น การเรียนรู้สินไหมที่ข้ามขอบพรมแดนไปถึงฝั่งลาว หรือการขยายผล Art for All ไปสู่ Art for All Village ในอนาคต เป็นต้น

5. การเรียนรู้ด้วยกระบวนการ “ศิลปะภาวนา” ช่วยให้เกิดการทบทวนใคร่ครวญ การสะท้อนย้อนมองตนเอง รู้จักและเข้าใจตนเอง อุดมศึกษาควรเพิ่มหรือฝึกกระบวนการย้อนดูตนเองด้วยกระบวนการศิลปะภาวนา ซึ่งสอดคล้องตามการแนวคิดเรื่อง การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงภายใน ฝึกฝนและขัดเกลาให้ผู้เรียนเป็น “ผู้ปฏิบัติงานศิลปะให้เหมือนการปฏิบัติธรรม” กระบวนการทำงานศิลปะภาวนาจึงเป็นเสมือนเครื่องมือในการเรียนรู้ธรรมะและสมาธิ ซึ่งจะช่วยให้อุดมศึกษาพัฒนาบัณฑิตให้เป็นผู้มีหัวใจละเอียดอ่อนเข้าถึงศิลปะที่แท้ มีความเชื่อมั่นในคุณค่าของศิลปะ เกิดความเข้มแข็งภายในตนเอง พร้อมทั้งจะนำคุณค่าของศิลปะที่มีอยู่หลากหลายนั้น กลับไปสู่การสร้างสรรค์ความดีงามต่อวิถีชีวิต ชุมชนและสังคมได้อย่างยั่งยืน

จัดเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในอุดมศึกษา ดังเช่น Art for All ที่อาจารย์ชาญณรงค์ เห็นว่า สามารถพัฒนาเป็นโครงการต้นแบบในการพัฒนามนุษย์ได้ เหมือนกับที่สถาบันการศึกษาหลายๆ แห่งจัดทำ หลักสูตร HRD (Human Resource Development) แต่ต้องมีความรู้ในส่วนใหญ่นำเข้าจากต่างประเทศ ซึ่งอันตรายเหลือเกินที่นำความรู้เหล่านั้นจากตะวันตกมาสู่ตะวันออกโดยที่ยังไม่ได้ออกแบบและพัฒนาให้เหมาะสมกับสังคมไทย ทั้งตัวอย่างของ Art for All ซึ่งปัจจุบันได้ต่อยอดเป็น “วิชาศิลปะเพื่อมวลมนุษย” เปิดสอนในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกำลังขยายผลเป็น Art for All Village ห้องเรียนรู้ศิลปะควบคู่คุณธรรมขนาดใหญ่ที่เปิดกว้างให้สังคมไทยและอาเซียนได้ร่วมเรียนรู้ รวมถึง “วิชาชีวิตกับสุนทรียะ” ของมหาวิทยาลัยขอนแก่น และ “หมายเหตุจากหมู่บ้าน” ของโพธิ์วิสัยาลัย น่าจะเป็นแนวทางในการออกแบบและพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนศิลปะที่เริ่มต้นจากประสบการณ์จริง สอดคล้องกับสังคมไทย ด้วยหลักสูตรการเรียนการสอนเช่นนี้

อุดมศึกษาจึงจะมีความพร้อม มีพลังในการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงรับใช้สังคมอย่างแท้จริง

คำกล่าวที่ว่า ศิลปินเป็นอะไรได้หลากหลาย สร้างสรรค์อะไรได้ทุกอย่าง จึงไม่ใช่เรื่องที่เกินจริง ศิลปินมีความสามารถพิเศษที่จะเนรมิตทุกสิ่งทุกอย่างให้ปรากฏเป็นสิ่งที่สวยงาม สด ดึงดูด ด้วยพลังของศิลปะศิลปินสามารถก้าวพ้นข้อจำกัดของข้อเท็จจริง พร้อมทั้งจะก้าวออกไปสู่การทำสิ่งที่ไม่คุ้นเคย ดังนั้นการจัดการเรียนการสอนด้านศิลปะในระดับอุดมศึกษาจึงน่าจะเป็นกลุ่มแนวหน้ากลุ่มหนึ่งที่กล้าออกในพื้นที่เสี่ยง กล้าที่จะทดลองสร้างสรรค์จริงใจ ความจริง ความดี ความงามให้ปรากฏแก่มวลมนุษย

แนวทาง และข้อคำถาม

กระบวนการเรียนรู้และสร้างสรรค์ศิลปะ ที่สามารถเชื่อมโยงตัวเรากับสังคม นำไปสู่การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น ศิลปะเป็นเสมือนเครื่องมือหนึ่งในการเปิดโลกแห่งการเรียนรู้ให้ทั้งผู้สอนและผู้เรียน ศิลปินคือผู้กล้าสลายกรอบสี่เหลี่ยมของห้องเรียนไปสู่โลกของความเป็นจริงในสังคม เพราะศิลปะเป็นภาษา เป็นการสื่อสารที่ไม่มีกรอบกั้น ทำให้เกิดการอยู่ร่วมกัน ทั้งในบริบทของชุมชนเมือง และหมู่บ้านบนฐานของวัฒนธรรมชุมชน

จากตัวอย่างทั้ง 5 กรณีศึกษา ได้สะท้อนแนวคิดและแนวทางที่เป็นไปได้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ศิลปะ เพื่อนำไปปรับใช้สังคม ที่ทำให้เราเกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในหลากหลายมิติ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ที่นำไปสู่การสร้างสรรค์ การเข้าใจตนเอง การเข้าใจผู้อื่น จนเกิดการสร้างเครือข่าย เพื่อแก้ไขปัญหาสังคม

โจทย์ที่เป็นจริงในสังคม กำลังท้าทายพลังสร้างสรรค์จากกระบวนการศิลปะ การก้าวออกนอกห้องเรียนจึงเป็นอีกทางออกของ “อุดมศึกษาไทย” ที่จะใช้กระบวนการเรียนรู้ศิลปะนอกห้องเรียน เพื่อเปิดโอกาสให้สังคมทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้คุณค่าและความหมายใหม่ของคำว่าศิลปะและศิลปิน ที่เรียนรู้จากความสัมพันธ์ใหม่ๆ เรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดเดิม เรียนรู้จากการได้ข้าม

วัฒนธรรมที่แตกต่าง ด้วยการเรียนรู้ผ่านศิลปะแบบเน้นกระบวนการ การบูรณาการความรู้หลากหลายวิชา ไม่เน้นความสำคัญที่การสร้างสรรค์ผลงานเท่านั้น จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า การจัดการศึกษา ศิลปะในระดับอุดมศึกษาควรจะเป็นผู้นำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ด้วยการสร้างศิลปินที่เห็นคุณค่า

ทางจิตวิญญาณ ไม่เป็นเพียงผู้เสพสุนทรียรสแต่เพียงอย่างเดียว แต่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้การพัฒนาจิตใจ ให้ศิลปะเป็นกระบวนการขัดเกลาพัฒนาตนเอง ย้อนดูตนเอง จนเกิดความรู้จักและเข้าใจตนเอง เพื่อเข้าใจผู้อื่น และนำพาสังคมสู่ความสุขที่ยั่งยืน

บทความจาก : โครงการระพีเสวนา : การเรียนรู้เพื่อความเป็นไท “หลอมรวมการเรียนรู้เพื่อความเป็นไท” เล่ม 5 อุดมศึกษาเพื่อการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงสถาบันอาศรมศิลป์

